

Jaroslava Pešková

Téma našeho sympozia je jedním z mnoha přístupů k otázce působení minulosti na přítomnost. Přítomnost se obrací do minulosti jednak proto, aby pochopila, jak na tom je, jak se utvářela do dnešní své podoby /ne co bylo dříve a co později/, a za druhé, aby našla formu, jak předvést své představy, cíle, svůj životní styl tak, aby byl na první pohled zřejmý, aby byl vyjádřen něčím, co je všeobecně důvěrně známé a může se stát výrazem směru nových myšlenek, nového úsilí, nových ideálů. Řekne-li se, že kráčíme v tradici Husově, Komenského, že rozvíjíme určitý problém v duchu antické filozofické tradice, v duchu německé klasické filozofie a že ho řešíme v tradici klasiků marxismu, každý ví, do jaké souvislosti zařadit danou úvahu, způsob tázání, principy řešení. Možno tedy předběžně říci, že „tradice“ je šifrou pro vyjádření sebe v přítomnosti. Je to praktické provádění historismu naší společensko-lidské existence.

V dosavadních referátech bylo pojmu tradice užito v několika významech: Především vystoupila tradice jako to, nač nové společenské třídy navazují nebo čeho se zbavují. V jiné souvislosti se problém tradice v politice objevil jako orientace na státoprávní historismus nebo jindy jako dialektika tradování a překračování určitých motivů /v literatuře, hudbě, výtvarném umění/, jimiž je vyjadřována sounáležitost a specifičnost jednotlivých epoch a jejich problémů. Setkali jsme se i s otázkou tradování jednou zformulovaného významu určitého díla /např. operního libreta/, které implikuje „tradiční“ zařazení autora /i skladatele/ a brání odkrytí skutečného smyslu díla a jeho vřazení do sociální reality.

Pokládáme proto za vhodné odlišit různé významy pojmu tradice a různé objektivní aspekty role tradice v národních dějinách a při formování aktuálních struktur společenské skutečnosti daného národa.

Úvodem je třeba ještě poznamenat, že problém „tradice“ nevyčerpává tematiku společenského vědomí ani toho, co míníme v marxistické filozofii historickým vědomím či „historismem“ /který byl námětem prvního ročníku Smetanova festivalu/. Z celého komplexu témat, vztahujících se k různým momentům reflexe společenské skutečnosti v její přítomnosti, minulosti i s ohledem na předpoklady formování perspektiv a cílů budoucího jednání, je tradice jedním pohledem, i když nemálo významným.

V nejobecnějším smyslu tradice znamená tradování, vyprávění toho, co se událo. Znamená uchování povědomí o tom, co se stalo a co je uchování, vyprávění a také následování hodno. Pro Hegla jsou např. dějiny jen tam, kde k dění patří i jeho reflexe a reprodukce jako jeho důležitá stránka. Dějiny jsou děním i tradováním zároveň.

Tradice bývá často reifikována: Tradice je něco „daného“, jsou to „mravy“ dané společnosti, profese, skupiny. Jsou to i „pravidla hry“, která se předávají z generace na generaci. Jsou to nepsané zákony a normy, podle nichž se posuzuje chování jednotlivce.

Reifikovaná, „zvěčněná“ tradice má dvě stránky: často bývá zdůrazňován její stabilní charakter. Mladí se domnívají, že tradice je podstatně konzervativní záležitostí. Naopak zralá generace stojí často na strážích proti „netradičním“ přístupům ve jménu „konzervace“ dosažených hodnot. Netradiční postup, postup, sledující jen přítomné zájmy skupiny, generace, profese nese s sebou často nebezpečí ztráty sounáležitosti generací, sounáležitosti daného celku národního společenství. Ale zůstat v zajetí tradic znamená na druhé straně zadržování vývoje a ztrátu smyslu pro nové.

„Netradiční“ postup nemůže být proto bez souvislosti - třebaže kritické - k tradičním řešením /v politice, ve vědě, v technice atd./. Skutečně progresivní je takový postup, který chce vyjít z věci samé, vrátit se „ad fontes“ a nebrat za absolutní to, co se traduje. Zároveň však „tradicí“ musí brát jako moment zkoumané skutečnosti, jako způsob artikulace problému, který žije v povědomí společnosti a je chtě nechtě východiskem „netradičního“ tázání a řešení.

Již zde se nám rýsuje dvojitá poloha problému tradice:

1/ Tradice jako vztah k původním východiskům našeho usilování, tj. k tomu, co bylo a trvá v našem povědomí jako základ prezentních akcí.

2/ Tradice jako vztah k původním východiskům našeho usilování, která jsou určitým způsobem stylizována, interpretována a morálně kodifikována /pojímát minulost podle Palackého či Pekaře? přičemž v polemice na toto téma postupně mizel problém a narůstal spor osob. Pro dnešní mladou generaci už často nejde ani o spor osob, ale jen o kontrapozici symbolů či šifer/.

Vraťme se k prvnímu bodu. Tradovat tu znamená uvolnit to, co je jako proces již uzavřeno, dokonáno, z původních souvislostí a učinit to předmětem nového vztahu: ptát se znovu na to, co se odehrálo a uzavřelo jako na možnost, na kterou lze navázat, kterou lze v dalším procesu překročit nebo kterou je třeba zásadně odmítnout. Jinými slovy: to, co je dokonáno, vystupuje jako půda porozumění pro ustrojení naší současnosti. Kdo nerozumí předpokladům, nemá šanci v přítomnosti uspět. A objektivním předpokladem není jen bytí, ale také „vědomé bytí“ /Marx/, povědomí minulé epochy jako půda formování našeho vztahu k dnešku. Dovedeme-li reflektovat minulost jen jako to, co se stalo a zapadlo, anebo co může ještě jen jako tretka ozdobit naši současnost, jsme spíše vetešníky než tvůrci dějin. Naopak, dokážeme-li pochopit to, co se událo, a zvážit význam toho pro novou orientaci naší praxe, dokážeme-li pochopit tradice jako formu ozřejmění toho, co se událo, v polohách pochopitelných vertikálně - jednotlivým generacím, které spoluprožívají současnost, i horizontálně - různým skupinám a vrstvám, zabezpečili jsme pouto generací i vědomí smyslu pobývání právě v této zemi. Kde není tradice, není porozumění společné půdě pro námahu generací. Národ bez tradice není národem.

Ale problém tradice má i svou druhou stránku:

Tradice je zároveň manipulovatelný vztah k uzavřenému dění v minulosti. Tradice je ochuzená, vypreparovaná minulost, stylizovaná podle aktuálních potřeb současnosti. Je to styli-

zace toho, co bylo, do podoby instrumentu, napomáhajícího realizaci bezprostředních potřeb současnosti. Právě v této poloze je funkční, vytváří sounáležitost generací i rozmanitých skupin a vrstev, protože je snadno uchopitelná. Dává jasný smysl jednání, protože je určena předem daným cílem. Pomáhá jedincům i skupinám identifikovat se s celkem společnosti, s epochou, kterou prožívají. Ale ne každá tradice je přímo úměrná míře sebeporozumění. Důležité je zachovat si vždy přiměřený odstup od tradice, „mít“ tradici jako nástroj, ale nikoli „být v zajetí“ tradice. Tradice je určité zvýznamnění minulosti, zvýznamnění celku /národních dějin, hudebních kontextů, literárních kontextů atd./, tedy půdy, na které si jako národ, generace, profesní skupina, sociální skupina rozumíme. Za všech okolností musíme být však s to překročit tradice k porozumění toho, čím jsme byli zformováni, přejít od sledování tradic ke zkoumání dějinných předpokladů v jejich plnosti a vnitřní zákonitosti. Zároveň však musíme mít stále na paměti, že přechod od tradic k vědě nese s sebou vždy nebezpečí ztráty tradice. A proto je nezbytné umět odhadnout chvíli, kdy lze odkrytí meze té které tradice a nahradit ji objektivnějším poznáním a kdy naopak předčasně odmítnutí určité tradice nese s sebou nebezpečný negativní vztah k tradici vůbec.

Jedním z momentů této stránky tradice je i její zdánlivá nepřetržitost a skutečná přetržitost: v selské rebelii 1775 se někteří účastníci stylizovali jako bojovníci za svobodu vyznání. Z protokolů jejich výslechů je však patrné, že o povaze nekatolických vyznání nic nevěděli a že to byla jen šifra pro jiné interesy, které se v selských bouřích prosazovaly.

Otázky tradice jsou velmi těsně spjaty s otázkou smyslu dějin. Zejména v naší národní kultuře je toto spojení mimořádně patrné. Řekli jsme, že tradice je nástrojem pro pochopení toho, co se v minulosti uzavřelo a může se podílet na naší současnosti. Není proto divu, že otázka tradice bývá často, zejména u nás, spjata s otázkou po smyslu dějin, přesněji po smyslu českých dějin. Smysl znamená pochopitelnost.

Všechno, co je pochopitelné, co patří do naší praxe, má smysl: každé chování, předměty, protože se s nimi dá zacházet, události, neboť je chápeme v kontextu naší společenské skutečnosti. Smysl je v tom, jak se věc ukáže ve svých souvislostech a poukazech k okolnímu světu. Smysl řeči je pak v tom, že nás orientuje v našich vztazích ke světu, do něhož patříme. Mluvili jsme o tom, že tradice je zvýznamněním určitých stránek dějin pro naši současnost. Význam znamená objektivní jednotu smyslu nějaké skutečnosti, jednotu, která je intersubjektivně totožná a komunikovatelná. /Příroda může být chápána v různém smyslu: např. základ všeho dění, protipól kultury, přirozenost něčeho jako vnitřní zákonitost atd. Ve všech případech jde o smysluplný, pochopitelný vztah. V rozhovoru musí být jasný zvolený význam jako objektivní základ komunikace./ Tradice je jistý způsob zvýznamnění minulého dění, které se uzavřelo a může být nahlédnuto v nových souvislostech a vztazích. Je však zároveň nástrojem boje za naplnění toho, co pokládáme za cíl /za naplnění vnitřních možností/ našeho usilování v potenciálně uzavřeném celku našich dějin. Mluvíme-li o potenciálně uzavřeném celku, máme na mysli tu okolnost, že smysl je v dějinách, je v tom, že se každá generace vrací k minulým - naplněným nebo nenaplněným - možnostem, které jsou východiskem nových projektovaných cílů, a že tradice jsou výrazem tohoto procesu, jeho zvýznamněním pro nejširší okruh účastníků tohoto dění.

V této souvislosti bychom rádi poznamenali, že velcí představitelé našich národních dějin si byli rozdílu mezi budováním tradice a analýzou reálného historického procesu v celé bohatosti souvislostí a vztahů vědomi. Lze poukázat na rozdíl mezi herderovskou tradicí, která je s jistým posunem uplatněna u Palackého ve výkladu dějin na straně jedné, a politickou analýzou v Pamětním spise o proměnách české ústavy zemské z roku 1846, kde je dynamika dějinného vývoje vykládána na zcela odlišné úrovni. Na druhé straně pro Masaryka na počátku 20. století vystupují dějiny už jenom v podobě tradice, tedy stylizovány pro praktické potřeby dne /srovnej práci Jan Hus z r. 1915 aj./.

Můžeme tedy shrnout: tradice jako stylizovaný a manipulovatelný vztah k minulosti otevírá možnost pochopení dějin, zároveň ji však v mnoha ohledech uzavírá /traktování baroka jenom jako „temna“, secese jako úpadku nedovoluje pochopit tyto jevy v jejich podstatných souvislostech a vztazích, v jejich zprostředkující funkci, a tedy jako jednotu mnoha určení/.

Tradice je půda a ochuzení zároveň. Vstupují-li do dějin „pokrokové“ tradice, pak tam vstupuje jen ta část dějinné skutečnosti, která smese „ochuzení“, „zjednodušení“. Vezmeme-li však v úvahu např. tradici „lásky k vlasti“, která bývá evokována vždy, když jde o bytí či nebytí toho kterého národa, a zeptáme se, co je vlast, o jakou tradici běží, zda jde o vztah k jazyku, území, společným dějinám, a zjistíme-li, že nemusí jít o nic z toho, co bylo zmíněno, - že vlast je vlastní půdou našeho usilování, že je pro nás důležitá pro „čas, který jsme věnovali zalévání růží“, pro společný pot generací, který skrápěl pole a vinehrady, ukáží se názorně meze „tradice“ ve druhém analyzovaném smyslu a nezbytnost udržet vždy obě polohy „tradice“ v jednotě.

Jedním z důležitých problémů, který vystoupil ve sporu o smysl českých dějin, je problém relativity tradic. Pekař ve svých vystoupeních zdůrazňoval význam úhlu pohledu, ze kterého daný jev nazíráme: „Bílá Hora“ bude jinou tradicí v pojetí E. Denise a jinou v podání Z. Wintra. J. Popelová ve Třech studiích z filosofie dějin /Praha, 1947/ analyzuje relativismus ontologický, noetický a axiologický a všímá si vztahu mezi relativitou historické fakticity a touhou po stabilitě hodnot jako orientačních bodů v životě národa. V této perspektivě je pro ni Palacký tvůrcem tradice, Pekař a Goll jako profesní historici reprezentují vědomí relativity historické fakticity, Masaryk reprezentuje touhu po stabilitě. - Již jsme se zmínili o tom, že u Palackého vidíme oba aspekty - profesně historický pohled i hledisko formování národních tradic. Avšak obojí - tradice i profesionální vztah k minulosti, má vždy charakter relativnosti, který souvisí s povahou obzoru, horizontu, na kterém jednotlivé události vystupují: jiný obzor měl Denis, jiný Winter a jiný má součas-

ná dnešní historiografie. Důvody, pro které se dnes „Bílá Hora“ nejeví jako mezník národních dějin, jsou jiné, než uvádí Pekař. Víme, že každý historický jev je jednotou mnoha určení, a poukazuje tak k mnoha různým souvislostem. Víme, že každá doba má svůj horizont noetický /svůj „klíč“ k realitě dějin/ i horizont ideologický, který je dán rozpornou povahou zainteresovanosti daného společenského subjektu. Podle těchto dvou perspektiv dochází ke stylizaci historické skutečnosti do podoby tradice /tradice skupiny, vrstvy, třídy, národa/. A to nám také osvětluje skutečnost, že tradice je přisvojením společné půdy, na které se dějí dějiny, jednotlivými generacemi, a zároveň je odcizením této půdy. Paradoxně lze říci, že tím, že si jako generace své zázemí přisvojujeme cestou tradice, zároveň si uzavíráme možnost toto zázemí si plně osvojit. Ale nelze jinak, protože národ bez tradice ztrácí smysl své existence. Čím jsme, jsme historicky, chceme-li uspět, musíme znát své předpoklady - a v nejširších kontextech si svou dějinnost přisvojujeme cestou tradice. Tato dialektika otevírání a uzavírání dějinné skutečnosti historickým subjektům je podstatným momentem dějin lidstva. /Na tomto místě bychom rádi připomenuli, že polarita „tradice“ x „věda“ není totéž co polarita „každodenní vědomí“ x „vědomí elity“. Velmi často v dějinách právě elity tvoří tradici pro okamžitou potřebu - především svou vlastní - protože chápou význam manipulovatelnosti tradice v rozmanitých situacích a k různým účelům. Naopak vnitřní smysl tradice spočívá v její roli zprostředkování minulých předpokladů pro současnost funkčním a pro rozmanité třídy, skupiny a vrstvy daného třídního svazku relevantním způsobem. Tradice a analytické vědění, to jsou různé stránky společenského vědomí doby nehledě na historicky konkrétní proměny nositelů tohoto vědomého bytí./